

ОЛЕСЬ ГОНЧАР І МИКОЛА РУДЕНКО: ЖИТТЄВІ І ТВОРЧІ ПЕРЕХРЕСТЯ

У статті на прикладі життєвих і творчих долі представників одного літературного покоління – М. Руденка та О. Гончара – з'ясовуються характерні для повоєнного часу тенденції розвитку української літератури ХХ століття, простежується, як суспільно-політична ситуація у країні позначилася на пафосі, символіці та образній системі творів цих авторів.

Ключові слова: пафос, символ, підтекст, соцреалістичний канон, образна система.

В статье на примере жизненных и творческих судеб представителей одного литературного поколения – Н. Руденко и О. Гончара – определяются характерные для послевоенного времени тенденции развития украинской литературы ХХ века, прослеживается, как общественно-политическая ситуация в стране сказалась на пафосе, символике и образной системе произведений этих авторов.

Ключевые слова: пафос, символ, подтекст, соцреалистический канон, образная система.

The paper highlights typical of the post-war period trends in the development of the Ukrainian literature of the twentieth century on the example of the lives and creative destinies of one of the literary generation – M. Rudenko and A. Gonchar. The socio-political situation in the country has affected the pathos, the symbolism and the figurative system of these authors' works, and its impact is shown in the article.

Key words: pathos, symbol, the implication, socio-realistic canon, imaginative system.

«Одиниці завжди проходять крізь терни до зірок. Одиниці витримують боротьбу і стоїчно зносять страждання»
Є. Сверстюк

Життєві шляхи Олесь Гончара та Миколи Руденка перетиналися не раз. Доля їх ніби навмисне зводила, щоб переконати, які несподіванки можуть чекати на творчу особистість, якщо вона виб'ється із загального ритму, спробує іти своїм шляхом... У долях представників одного покоління чимало спільного: нелегке дитинство, біль втрати рідних (Гончар рано залишився без матері, Руденко ріс без батька, який загинув на шахті), перші літературні спроби в сорокові роки, а потім війна, що різко змінила звичний ритм їхнього життя, змусила їх ще молодими взяти в руки зброю.

Обоє – Руденко і Гончар – брали участь у боях, відчули ту неймовірну напругу, коли (за висловом Олеся Гончара) «вже ніщо не страшить», обоє були поранені в бою, проте знову повернулися у стрій. Щоправда, після важкого поранення і тривалого лікування у блокадному Ленінграді М. Руденко лишився інструктором пропаганди в польовому шпиталі, а О. Гончар знову повернувся на передову і дійшов із бійцями мінометної обслуги аж до кінця війни. Усвідомлення себе часткою великого народу-переможця, єдності колективного «ми» додавало їм сил, наснажувало вірою у своє майбутнє та тієї країни, заради якої вони ризикували своїм життям.

У повоєнний час як письменники-фронтовики, які мужніли, гартувалися в бою, мали вже значний життєвий досвід і заслужені нагороди, вони входили в літературу, після публікації творів про героїзм свого покоління були прийняті до Спілки письменників України. Вірили, що перед ними відкривається шлях до творчої самореалізації. Перші роки повоєнного життя підтверджували ці сподівання і виявилися для обох досить плідними.

У статті зіставимо етапи життєвого шляху представників одного покоління – Миколи Руденка та Олеся Гончара, виявимо спільне й відмінне у творчих долях авторів, які спілкувалися між собою, стежили за творчістю один одного, підтримували; зіставимо проблемно-тематичний рівень їхніх творів, щоб з'ясувати, як суспільно-політична ситуація в країні позначилася на їх пафосі та символіці, що відкривала простір для читацької рецепції. Символіка дозволяє виявити підтекст, глибинний смисл творів, акумульований в образах сонця, зорі, мадонни. Звернення до символіки пояснювалося можливістю актуалізації певних смислових відтінків багатозначних образів, а також ідеологічним тиском на авторів, які у прихованій формі тепер могли сказати більше, ніж офіційно дозволялося.

Звернемо увагу, що в повоєнний час письменникам довелося разом працювати в редакції журналу «Дніпро»: М. Руденку – редактором, О. Гончару – завідувачем відділу прози. Одночасно, як підкреслював О. Галич [6], зазнали різкої критики за публікацію на шпальтах цього часопису повісті молодого на той час прозаїка М. Щепенка «Людина іде до сонця», в якій ішлося про повоєнні труднощі, зловживання владою керівників сільського району, моральну непорядність. Навіть після того, як у 1949-му році Олеся Гончара було призначено редактором журналу «Вітчизна», їхня творча співпраця не припинилася, адже М. Руденко друкувався і на сторінках цього часопису, а Олесь Терентійович (не лише з обов'язку, а й із природної допитливості) пильно стежив за його пошуками, зіставляв зі своїми, помічав важливі для себе нові акценти. Пізнання художніх творів іншого письменника допомагало йому пізнати себе, своє покоління, зрозуміти, що хвилює його сучасників.

У творчості представників одного покоління, романтиків за характером світовідчуття, спостерігалося чимало аналогій на проблемно-тематичному рівні, що пояснюється подібністю біографічних деталей та умов творчого становлення. Масова свідомість, яку формували школа, преса, громадські організації, нівелювала творчі прозріння, індивідуальні передбачення, тому,

незважаючи на зважену життєву позицію обох, вони не уникли ні типових для того часу лакувальних принципів зображення, ні гучної риторики, ні публіцистичності чи конформізму. Можна було б обґрунтувати цю думку значною кількістю прикладів того, як позначилися ідеологічні настанови, соцреалістичні кліше на їхніх творах, проте не ставимо перед собою таке завдання, адже митці – діти свого часу, тому можуть, як і інші люди, помилятися, перебувати в «полоні ідеї» (за висловом І. Дзюби), змінювати своє бачення певних життєвих реалій, зрештою, прозрівати.

У шістдесяті роки і Олесь Гончар, і Микола Руденко зосередили увагу на екологічних проблемах, що все помітніше давалися взнаки, потребували продуманих рішень, а не ейфорії від гігантських споруд, за які підвищення, нагороди отримували новітні руйнівники. Письменники гостро відчували, що «не було свіжого повітря» в суспільстві, не було свободи слова. Олесь Гончар так пояснював філософію свого героя – Володьки Лободи: «Він знає свою науку, він має свою, я б сказав, філософію, яка полягає в тому, що успіх у житті, кар'єру можна зробити найпевнішим шляхом – затоптуванням свого рідного, свого материнського, свого батьківського, своєї мови, своєї культури. Сусіднього, чужого Володька не буде зачіпати, бо ж там небезпечно, там можуть і здачі дати, а от своє – то зовсім інша річ: це мій собор, він мені дістався у спадщину, і я його зруйную...» [8, с. 173]. У діях цього персонажа багато керівників, зокрема, Дніпропетровської області, впізнали себе, тому розпочалася боротьба навколо роману «Собор». Спроби посадовців відрізати авторові шлях до читача мали зворотний результат: роман сприймався як голос правди, знаходив підтримку в рядових людей. Письменникові, який тоді очолював Спілку письменників України, пропонували зняти викривальні акценти у творі, усунути окремі місця, скоротити, проте О. Гончар витримав кампанію цькування, не пішов на компроміс із совістю. І твір на кілька десятиліть був вилучений із літературного процесу. «Роман «Собор» – це той камінь, на якому розгиналася не лише наша національна гідність, наш дух національної самозахисності, але й той лакмусовий папір, який проявив цілі покоління читачів і письменників, – підсумовував ту вакханалію, що зчинилася навколо цього роману, Віталій Коваль. Палав «Собор» – палали й інші кращі твори, трагічно ламалися під тим вогнем долі окремих літераторів і всієї літератури...» [8, с. 10]. Ці слова не були перебільшенням.

Екологічна проблематика в романі «Собор» актуалізувала не менш важливу проблему – збереження душі, що так само зазнає негативного впливу середовища і так само забруднюється, як і навколишній світ. «Видовище драматичного розриву між духовними, національно-культурними цінностями минулого і світом сучасної людини, драматичної витісненості навіть рідкісних, найбільш матеріальних і найбільш публічних (собор!) витворів народного генія зі сфери значимих реалій духовної практики сучасника набуло, – як підкреслює М. Кодак, – зримого вигляду і виразу в ідеї собору, художньо споглянутого в єдності його морально-естетичної цінності і культурно-історичної долі...» [9, с. 140]. Роман «Собор»

підтвердив, що автора хвилюють доля національних цінностей, майбутнє рідного краю.

М. Руденко як виходець із шахтарського краю, одного з найбільш забруднених регіонів України, розумів, якої шкоди завдають здоров'ю терикони, що випромінюють шкідливі сіркові сполуки, та промислові гіганти, що забруднюють повітря, адже його рідне село знаходилося поблизу Комунарська (нині Алчевськ). Це місто і зараз служить своєрідним показником напрямку вітру, адже забруднена його частина вказує, в якому напрямку розносяться їдкі часточки диму від хімічного комбінату, що знаходиться у центрі міста. Письменник, щоб привернути увагу до екологічних проблем, показав у романі «Орлова балка», як митець відкриває людям те, повз що вони проходять кожного дня, не помічаючи очевидного. Так, щодня шахтарі спостерігали за наполегливою боротьбою Григорія Медуна з териконом, що наступав на Орлову балку і загрожував замуленню струмочка, проте лише після того, як це відтворив художник, непомітно стало зрозумілим усім, набуло характеру застереження. Невипадково ця картина здалася Маркові Павлишину «пропагандивною», тому що її глядачі усвідомили небезпеку і збудували мур, що запобігатиме сповзанню терикона в балку. Однак це часткове вирішення питання, тому що терикон наступатиме з іншого боку. Та й подібних териконів у кожному шахтарському містечку чимало.

У шістдесятих роках, незважаючи на ідеалістичну позицію, у життєвих шляхах літераторів-романтиків уже намітилися відмінності: Олесь Гончар ішов до вершин кар'єри, перебуваючи в «полоні ідеї» (за визначенням І. Дзюби); Микола Руденко різко змінював свій вектор пошуків, звільняючись від пропагованих у суспільстві догм, не приховуючи опозиційного ставлення до режиму, компартійної верхівки, облудним гаслам якої протиставив світ «вільного слова на вустах», морального закону («Щоб корабель твій вирушив у путь – / туди, де світло правди не згасає... / Добро і світло! / І не в тому суть, / Від Маркса це прийшло чи від Ісаї»). Для поета важливим було не те, звідки з'явилося певне розуміння світу – від Маркса чи Біблії, головне, щоб у людині вдалося розпізнати «істину єдину», віднайти Людину. «Та Руденко не тільки вдумливий шукач, – підкреслював О. Тарнавський, – він людина з характером; у нього високе почуття морального закону, в нього сильний голос сумління, і він відважно і відверто заговорив про той світ Правди, куди його завела його допитливість, заризикнувши своїм становищем у системі, в якій працював і мав успіхи, заризикнувши самим своїм життям» [12, с. 242].

Значний вплив на М. Руденка справило розвінчання культу Сталіна, чию дачу йому довелося охороняти напередодні війни, саме ця обставина поглиблювала відчуття його провини за те, що відбувалося в країні. Автор поступово звільняється від соціалістичних стереотипів і тепер відверто заявляє: «Все оголилось до кісток – / Дитина й та брехню відсіє: / Немов свекруха невісток, / Сестриць обшарпує Росія» [10, с. 335]. Він не побоявся виступити проти новітніх богів: «І загули над гнівними синами, / Зриваючи фальшиву позолоту: / – Хай краще цар небесний править нами, / Аніж боги,

що мають людську плоть!» [10, с. 347]. Статус земних богів отримали представники вищих ешелонів влади, які відірвалися від рідного ґрунту, ігнорували народні інтереси, тому поет замахнувся на «святая святих».

Студіюючи «Капітал» К. Маркса, М. Руденко дійшов висновку про хибність теорії додаткової вартості, що враховувала лише експлуатацію робітників, а поза увагою лишала здатність Землі її створювати. Письменник, як зазначає

Н. Заверталюк, «починає ревізувати марксизм, прогнозує крах комунізму, висуває рекомендації виходу з економічної кризи, базуючись на економічних теоріях кращих європейських і українських мислителів минулого» [7, с. 130]. За критику марксизму М. Руденка в 1974-му році було виключено з партії, а наступного року – й зі Спілки письменників, що діяла, звичайно, за вказівкою зверху. Щоб вижити, мусив улаштуватися на роботу нічним сторожем, але не припинив громадсько-політичної діяльності, налагодивши контакти з однодумцями.

Олесь Гончар, який зазнав критики за надруковану ще до початку війни новелу «Пальма», що сприймалася як передбачення бездумного винищення природи, забруднення водоймищ, був більш обережним у висловлюваннях, звіряючи свої думки здебільшого щоденнику, вдаючись, по суті, до автокомунікації, що підтверджує глибину рефлексій, орієнтованих, проте, на власне Я. З болем він занотував у цей нелегкий для М. Руденка час, що саме сталося з його побратимом по перу, колишнім фронтовиком, політруком («До нього я завжди ставивсь з повагою, він мужня й принципова людина. Один з героїчних оборонців Ленінграда...» [4, с. 216]). Життєві шляхи колишніх фронтовиків надовго розійшлися.

Сміливого поборника правди – Миколу Руденка – чекали суворі випробування. Незабаром, у 1977-му році, він був заарештований. Суд, що відбувся при зачинених дверях у Дружківці на Донеччині, виніс йому суворий вирок: 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР. Тоталітарний режим жорстоко розправився з правдошукачем, щоб приборкати інших вільнодумців. Напрошується питання, чи міг Олесь Гончар протистояти цій розправі, коли ще раніше (в 1965-му році) було заарештовано Івана Світличного, потім – у 1972-му році – Василя Стуса, коли репресивна машина швидко набирала оберти, коли не витримували тиску письменники і добровільно йшли з життя... Так сталося, що в тій самій Дружківці Олесеві Гончару довелося лікуватися в роки війни, тому він уявив, як саме відбувся цей закритий суд, на якому не було нікого з рідних.

Миколі Руденку довелося відбувати покарання в селищі Барашево (Мордовія), потім Кучино Чусовського району Пермської області, а з 1984-го р. – у Гірсько-Алтайській автономній області. Відчуваючи себе (за власним зізнанням) «просвітленим Всевишнім», письменник не зламався, зберіг внутрішню свободу в умовах ізоляції від світу: «Тепер, позбувшись волі, / Я цілим світом став... / І світ живе в мені» [10, с. 40]. Лише в 1987-му році він отримав бажану волю. Не маючи житла, яке після арешту було конфісковане, М. Руденко емігрував разом із дружиною спочатку до Німеччини (1987), потім до США (м.Нью-Йорк). Працював на радіостанціях «Свобода»

(Німеччина) і «Голос Америки» (США), не припиняючи творчої діяльності. Встановлювати якісь зв'язки між розрізненими ланками українського літературного процесу в цей період не доводиться, проте з часом, уже після реєміграції М. Руденка, його зв'язки з Олесем Гончаром відновилися.

Уважно стежачи за новинами літературного життя, Олесь Гончар відгукувався про нові твори письменника, відзначав його здобутки і прорахунки: «Микола Руденко передав мені книжку своїх поезій. Табори додали йому пристрасті, гніву, патріотизму. Я високо ставлю його космічні гіпотези про зниклу планету Фаетон. Тут він поет глобальний» [5, с. 404]. За грецькою міфологією, син Геліоса та Клімени Фаетон вирішив скористатися батьковою сонячною колісницею, щоб проїхатися навколо планет, проте не зміг стримати коней і загинув. М. Руденко цікавився і міфологічними інтерпретаціями космічних катаклізмів, і гіпотезою німецького астронома Г. Ольберса, який вважав метеорити уламками знищеної внаслідок вибуху планети. На думку письменника-філософа, розвиток цивілізації відбувається всупереч законам природи і моралі, що й призвело до загибелі десятої планети Сонячної системи – Фаетону.

Роботу над романом «Син Сонця – Фаетон» письменник розпочав ще в 1962-му році, тобто тоді, коли активно почав освоюватися космос, коли проблеми Всесвіту набули особливої актуальності, а закінчив уже в Нью-Йорку – після Чорнобильської катастрофи, що змусила його доробляти роман, вносити окремі корективи. Жахливі деталі земного життя, переслідування інакодумців письменник переніс на іншу планету – Фаетон, якою правив Єдиний Безсмертний, який мав, як і його прототип, сина-наркомана. Ця деталь свідчить про сміливість автора, який замахнувся на земних володарів, показав їхню справжню суть. Ім'я головного героя роману – Микола – виявилось у цьому плані знаковим, адже сам письменник протестував проти утисків і зазнав переслідувань. Зображуючи героя, який пережив атомну катастрофу на десятій планеті, автор застерігав людство, що «на Землі можлива така ж сама катастрофа, як на Фаетоні» [11, с. 4]. Письменник мислив масштабно, виявляв турботу про долю всього людства, намагався застерегти землян від необачних кроків: «Космос день при дні хльоскає Землю своїми полум'яними батогамми, щоб нагадати: ось і ти, небого, отримала в дарунок від Зоряного Батька полум'яну колісницю, якою колись пишався твій старший брат Фаетон. Чи зумієш їздити на ній?

Думай, думай, Земле! Тобі на роздуми лишилося так мало обертів довкола Батька» [11, с. 237]. М. Руденко апелював до читачів, прагнув передати їм свою тривогу про долю людства, акцентував ідею Всесвіту як єдиного взаємозв'язаного цілого. Сонце він порівнював «з Богом-Отцем, а його промінь зі святим духом» [7, с. 142], себе вважав «сонцепоклонником». У письменника виробилася своя система цінностей, своє бачення Всесвіту, розуміння Сонця як творця всього сущого, пропаговане і в філософських та економічних працях, і у віршах: «Розмова з Сонцем», «Думає Сонце житом-пшеницею...», «Сонцем зробивсь на хвилину...», «Сонце, прошу тебе, не поспішай».

Сонце у творах О. Гончара набуває інших емоційно-оцінювальних конотацій, постаючи символом життя на землі, життєдайної енергії і водночас руйнації, покарання за гріхи. Амбівалентність цього образу зумовлена самою природою символу, що зберігає попередні значення і набуває нових відтінків в інших контекстах. У новелі «За мить щастя» зображено, як «хміль сонця» п'янить молодого воїна Сашка Діденка, який мріяв про демобілізацію та кохання, що так несподівано спалахнуло і засліпило його і Ларису. У сприйнятті героя його кохана має «карим сонцем наляті очі», що випромінювали ніжність і засліплювали юнака. Сонце в цій новелі символізує палке почуття і водночас відплату за скоєний гріх, кару за невміння погамувати емоції. За християнською традицією захід сонця віщує біду, Божий гнів. Невипадково покарання Діденка, який захищав свою кохану від ревнивого чоловіка, відбувається в той час, коли заходить сонце. Темні хмари, що пливли над героєм, посилювали сугестивний вплив на читача, акцентували, що лихі передчуття здійсняться, коли зайде сонце. Їх не відверне ні пронизливий крик жінки, яка бігла до коханого, ні співчуття тих, хто знав Діденка і не вірив, що йому доведеться так жорстоко розплачуватися за мить щастя. «Сталося все, що мусило статись» [3, с. 528], – закінчує автор цю новелу про велике кохання радянського воїна до іноземки. У цьому творі сонце, крім того, асоціювалося із золотими снопами, що сяяли навіть у темряві, випромінюючи сонячне тепло («снопи виблискували на полях...»). Для вихідців зі степової частини України снопи викликали асоціації з періодом збирання врожаю, нелегкою працею хлібороба, достатком.

У творах письменників-фронтовиків сонце активізувало семантику крові: «все в небі кипіло червоним, курилось у димах, і сонце було в ореолі крові»; «мовби сама земля бунтувалася проти цього кінецьсвітнього хаосу з сліпим, моторошним, на скалки розбризканим сонцем» [2, с. 78]. Образ Сонця як ключовий у творчості письменників набуває неоднозначного художнього осмислення, збагачується новими відтінками. У творах, що актуалізують екологічну проблематику, воно, наприклад, зображується «полігонним», «реактивним», тобто ворожим людині.

Спільним для обох авторів був символ зорі, що має біблійне коріння, адже провідна зірка вказувала волхвам шлях до вертепу, де народився Христос. Образ провідної зорі набуває в Олесе Гончара концептуального значення, актуалізуючись у романах «Твоя зоря», «Тронка», «Собор». У М. Руденка зоря набуває земних («Сонце зніме утому з натомлених рук, / всесвіт кине на плечі блакитну кирею... / кізякова, / солом'яна, / чорна від мук, / станеш ти, Україно, тією зорею» [10]) і водночас всесвітніх масштабів («Мені вечірні зорі світять. – І легко дихать, легко йти. / Я певен, що вони помітять, / Бо в зорях є живі брати» [10]). Символічним виявляється й образ ранкової зорі, що асоціюється з сильними почуттями, заповітними мріями героїв.

Частотним в обох письменників виявився образ мадонни, що тлумачився в системі земних координат – як втілення жіночої краси, материнської любові. Українські жінки гідні пензля Рафаеля – таким

пафосом сповнені твори О. Гончара. Мадоннами в нього поставали привабливі своєю зовнішньою та внутрішньою красою героїні («Де б не спинився, блукаючи щоночі, Баглай, чи біля саги, в якій місяць плавав розплавлений чи на соборнім майдані, всюди невидимо була з ним і його юна мадонна, з загорілими міцними руками, з сумовитим лицем задуманим, на якому ота смага сарматська горить» [2, с. 36]), натруджені, зморені працею жінки («Грузовик поперед тебе мчить з блідолицими заводськими мадоннами. Сидять під накриттям у робітничому одязі, напрацьовані, неговірки» [2, с.23]). Письменник поетизував людей праці, М. Руденко акцентував зацькований стан жінки-матері, трудівниці і страдниці: «Бригадири щоранку обходять двори, / Лиш в неділю є воля городець скопати. / Трактори.../ Управління.../ Директори... / А годуються люди з твоєї лопати. / Десь вимахують крани високих споруд, / Ти ж заснеш восени при нетопленій печі. / І стотисячний хор оспіває твій труд, / Та ніхто не піддасть тобі клунок на плечі» (триптих «Мати»). Поет підкреслював прірву між демонстрованим, показним статусом матері в суспільстві та її справжнім життям, у якому мало що змінилося, ніби й не було ніякої індустріалізації. У поета Мадонна асоціювалася насамперед із матір'ю та Україною, які з'являлися у снах, непокоїли його сумління, змушували діяти.

Повернення Миколи Руденка в Україну дозволяє говорити про новий етап взаємин між представниками одного покоління. Слід звернути увагу, що саме О. Гончар ініціював висунення творів М. Руденка на Шевченківську премію, щиро радів реабілітації побратима: «Вручення вилилось у справжнє народне свято: ще і в фойє співали, люди не хочуть розходитись...Ось так – після торішніх Багряного, Антоненка-Давидовича, діаспорної капели – нове поповнення: Яценко, Руденко, Міщенко, Логвин, Ярема... Це все «мої» лауреати. Як гарно робити добро» [5, с. 461]. Плідна творча діяльність М. Руденка була відзначена в 1993 році Шевченківською премією. Визнання здобули поезії та роман «Орлова балка», що був уперше надрукований за межами України, в Балтиморі (США), адже у творі зображувалося те, чого в Радянському Союзі, якщо вірити тодішній офіційній інформації, не було й не могло бути: торгівля наркотиками, контрабанда та інші подібні явища. Сміливість письменника виявилася не лише в зображенні тем, на які було накладено табу, а й у характері їх осмислення, що не вкладався в межі соцреалістичних канонів.

Порівняльний аналіз життєвих доль і окремих творів О. Гончара та М. Руденка дозволяє зробити висновок про подібність їхніх життєвих і творчих принципів, пошуки авторами різних форм самовираження, що підтверджують різноспрямованість творчих інтенцій. Обидва письменники зазнали ідеологічного тиску, проте обрали різні шляхи: внутрішнього опору системі чи відкритого протистояння, що призвело до ізоляції, а потім і еміграції М. Руденка. Проблемно-тематичний рівень творів письменників підтверджує звернення до актуальних проблем свого непростого часу, актуалізацію одних і тих самих проблем, образів-символів, що набувають у них, проте, індивідуально-авторської інтерпретації. Залучення більшої

кількості художніх творів з урахуванням суспільно-політичної атмосфери доби дозволить глибше зрозуміти причини зближення та розходження письменників-фронтовиків, з'ясувати нові грані подібності та відмінності творів, що відбили їхні ідейно-естетичні пошуки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віват Г. І. Лірика дисидентів в інтертекстуальному полі множинності: монографія / Ганна Віват. – Одеса: ВМВ, 2010. – 368 с.
2. Гончар О. Т. Вибрані твори / О.Т. Гончар. – К.: Дніпро, 1968. – 813 с.
3. Гончар О. Т. Твори: В 2 т. / О.Т. Гончар. – Т. 2. Романи. Новели та оповідання / Упоряд. і приміт. С. А. Гальченка; ред. тому І. О. Дзевєрін. – К.: Наук. думка, 1993. – 752 с.
4. Гончар О. Т. Щоденники : У 3 т. : Т. 3 (1984-1995) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар / О.Т. Гончар. – К.: Веселка, 2004. – 606 с.
5. Гончар О. Т. Щоденники : У 3 т. : Т. 2 (1968-1983) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар / О.Т. Гончар. – К.: Веселка, 2003. – 607 с.
6. Галич О. Олесь Гончар у вимірах non fiction / Олександр Галич. – Луганськ: Книжковий світ, 2011. – 260 с.
7. Заверталюк Н. «Неподільної краплі питома вага». Літературознавчі студії. Матеріали до лекцій з курсу «Українська література ХХ – поч. ХХІ століть» для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів та аспірантів / Нінель Заверталюк. – Дніпропетровськ: Пороги, 2011. – 235 с.
8. Коваль В. К. «Собор» і навколо собору / Віталій Коваль. – К.: Молодь, 1989. – 272 с.
9. Кодак М. Поетика Олеся Гончара-романіста: монографія / М. П. Кодак. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2012. – 272 с.
10. Руденко М. Вибране. Вірші та поеми (1936-2002) / Микола Руденко [Упорядк., передм. і післям. Л.М.Талалая]. – К.: Дніпро, 2004. – 800 с.
11. Руденко М. Син сонця – Фаєтон: наук.-фантаст. роман / Микола Руденко. – К.: Ярославів Вал, 2009. – 240 с.
12. Тарнавський О. Микола Руденко – Паскаль доби соцреалізму / Остап Тарнавський // Тарнавський О. Відоме й позавідоме / Упорядк. М. Коцюбинської. – К.: Час, 1999. – С. 241-259.